

مدیریت حوزه های علمیه خواهران کل کشور
مدیریت حوزه های علمیه خواهران استان کردستان
مدرسه علمیه ریحانه النبی (سلام الله علیها)
مسابقه تحقیقات رشد

موضوع:

تأثیر و نقش دعا در تربیت انسان

گردآورندگان:

طاهره گل محمدی

سارا هادی کمال

حوریه ده ده جانی

سال تدوین:

۱۳۹۷

بسم الله الرحمن الرحيم

تأثیر و نقش دعا در تربیت انسان

چکیده

فیلسوفان مسلمان، انسان را دارای دو ساحت می‌دانند؛ نخست، نفس و دوم بدن است؛ همان گونه که بدن انسان نیاز به غذا، حفظ و نگهداری دارد، روح انسان هم نیاز به حفظ و بالندگی دارد؛ غذاهای مختلفی برای روح در نظر گرفته شده که شاید یکی از اساسی‌ترین آنها دعا است؛ دعا جدا از آنکه در آرامش روح نقش بسزایی دارد، در تربیت آن نیز بسیار مؤثر است. در واقع از آنجا که انسان یک موجود فرامادی است و برای ادامه بقا خویش و نیفتادن در چنگال پوچی، بی‌هدفی و کم‌رنگ نشدن ارزش‌های معنوی میل به خداجویی، کمال‌یابی و احساس دین‌گرایی دارد، از همین‌رو دقیقاً بشر قرن بیست‌ویک به دنبال چنین گم شده‌ای می‌گردد؛ از این‌رو در بُعد معنوی آن در تلاش و کوشش است تا با همه ابزار و وسایل مشروع، این میل و احساس خود را اقماع کند و چشم‌ها و چشمه‌هایی را به سوی معشوق بگشاید؛ دعا بهترین راه و وسیله‌ای است که آن مهم را سامان می‌بخشد، یعنی انسان را با کمال مطلق پیوند می‌زند و با او ارتباط ایجاد می‌کند؛ برقراری ارتباط با منبع و سرچشمه هستی و استمداد از او به ترمیم قوای روحی انسان کمک نموده و باعث تسکین بسیاری از گرفتاری‌ها و رنجوری‌های روحی- روانی می‌شود؛ از این‌رو برقراری ارتباط با خدا را برای انسان همانند آب ضروری دانسته‌اند. دعا و نیایش از جمله راه‌های ذکر و ارتباط با منشأ هستی و پیوند انسان با خدای یکتا بوده و موجب پرواز روح به سوی ملکوت و فضای معطر معنوی و عرفانی می‌شود و در ضمن دارای اثرات مطلوب و بسیار ارزشمند روحی، روانی تربیتی است که حتی دانشمندان علوم جدید نیز مکرراً به آثار مفید آن در بهداشت و سلامت جسمی اعتراف نموده‌اند (ابراهیمی ۱۳۹۱: ۲۵)؛ اما فارغ از آرامش همین اتصال با منبع وحی باعث کمک و در مسیر قرار گرفتن فرد می‌شود، فرد به وسیله همین ارتباط تمام حرکات و جوانبش را همساز و هم‌صدا می‌کند تا وصول به حق به آسانی صورت پذیرد، کسی که این مسیر را یافته باشد، بی‌شک وسایلی فراهم می‌کند

که کودک خویش را در همین مسیر قرار دهد. در این مقاله به بررسی تأثیر دعا در تربیت و نیز چگونگی استفاده از ملزومات آن در سیستم تربیت دینی فرزندان پرداخته شده است.

واژگان کلیدی: تربیت، دعا، تأثیر دعا، عبادت، استجابت.

نمی‌شود ادعای تربیت دینی را داشت و از نقش و تأثیر دعا غافل ماند؛ دعا وسیله ایست که انسان را در مسیر ایمان و مؤمن شدن قرار می‌دهد. عبادت قطع نظر از اینکه پرورش یک حس اصیل است، تأثیر زیادی در سایر نواحی انسان دارد؛ به این سبب بزرگان همیشه توصیه می‌کنند: هر مقدار که کار زیاد داشته باشید، در شبانه‌روز یک ساعت را برای خودت بگذارید؛ ممکن است شما بگویید من هیچ ساعتی برای خودم نیست، تمام اوقاتم برای خدمت به مردم است، نه اگر تمام ساعات انسان هم وقف خدمت به خلق خدا باشد، در عین حال انسان بی‌نیاز از اینکه یک ساعت را برای خودش بگذارد، نیست؛ این یک ساعت با اینکه برای خود انسان است، ولی ضرورت دارد و لازم است و آن ساعت‌هایی که برای غیر خود است (با اینکه مفید و لازم است)، جای آن را پر نمی‌کند. یک ساعت را که می‌گویند، حداقل آن است. یک ساعت یا بیشتر در شبانه‌روز را انسان واقعاً برای خودش بگذارد؛ یعنی در آن لحظات به خودش برگردد، خودش را هرچه هست از خارج ببرد، به درون خودش و به خدای خودش بازگردد و در آن حال فقط و فقط او باشد و خدای خودش و در حال راز و نیاز کردن و مناجات با خدای خودش و استغفار کردن باشد. خود استغفار، یعنی محاسبه النفس کردن، حساب کشیدن از خود است. حساب کند که در ظرف این ۲۴ ساعت من چه کردم؟ فوراً برای او روشن می‌شود که فلان کارم خوب بود، خدا را شکر می‌کند؛ فلان کار را خوب بود نمی‌کردم، تصمیم می‌گیرد دیگر نکند و استغفار می‌کند؛ و قرآن به مسئله استغفار چقدر توجه دارد! جمله‌ای درباره اصحاب پیغمبر نقل کرده‌اند که: رُهْبَانُ اللَّيْلِ وَ اسُدُّ النَّهَارِ، یعنی راهبان شب و شیران روز؛ قرآن می‌گوید: الصَّابِرِينَ وَ الصَّادِقِينَ وَ الْقَانِتِينَ وَ الْمُتَّقِينَ وَ الْمُسْتَغْفِرِينَ بِالسَّحَرِ. (آل عمران/ ۱۷)؛ ببینید قرآن چگونه همه جوانب را بیان می‌کند! نه مثل یک درویش افراطی، فقط و فقط صحبت از استغفار و نیایش می‌کند؛ الصَّابِرِينَ؛ قرآن هر جا که می‌گوید «صابرین»، در مورد پیکارها می‌گوید. در واقع صابرین یعنی خود داران در پیکارها؛ وَ الصَّادِقِينَ؛ راستگویان که از راستی یک ذره منحرف نمی‌شوند؛ وَ الْقَانِتِينَ آنها که در پیشگاه پروردگار در کمال خضوع قنوت می‌کنند، خاضع‌اند و خضوع قلب دارند؛ وَ الْمُتَّقِينَ آنان که از آنچه دارند

طریق کشف و شهود به آن رسیده اند، کسی از آن آگاهی ندارد و رسیدن به این معارف از راه مکاشفه، از بهترین نعمت‌های آخرت است که قابل مقایسه با هیچ کدام از نعمت‌های دنیا نیست (ملکی تبریزی ۱۳۶۲: ۱۶۸).

جایگاه دعا از دیدگاه قرآن و مشی تربیتی آن

در قرآن، آیات فراوانی عظمت دعا را بیان نموده است و دعا را یکی از مصادیق بارز و روشن عبادت خداوند می‌داند و کوتاهی و روی گردانی از نیایش و دعا را از مصادیق استکبار و تارک دعا را جزء مستکبرین معرفی کرده است (امیدی فرد ۱۳۷۸: ۳۲)؛ برای نمونه به برخی از آن آیات اشاره می‌شود: وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ؛ بخوانید مرا تا اجابت کنم شما را، به درستی آنانی که از عبادت خدا سرپیچی می‌نمایند و کبر می‌ورزند، خوار و ذلیل اند و وارد دوزخ خواهند شد (غافر: ۶۰)؛ در این آیه شریفه فرمان دعا و وعده استجابت داده و سرپیچان از دعا را مستکبران دانسته است؛ ذیل آیه شریفه حدیثی از زراره نقل شده که امام باقر (ع) فرمودند: «إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ: إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ... قَالَ: هُوَ الدُّعَاءُ وَ أَفْضَلُ الْعِبَادَةِ الدُّعَاءُ: قُلْتُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَاوَهُ حَلِيمٍ (توبه: ۱۱۴)؛ قَالَ أَلَاوَاهُ: هُوَ الدُّعَاءُ منظور از عبادت، دعاست؛ ارزشمندترین و بهترین عبادت، دعا است و نیز مراد از اواه در آن ابراهیم لاواه حلیم، نیز دعاست» (کلینی ۱۳۶۵: ۴۶۶)؛ پروردگار شما فرموده مرا از روی خلوص بخوانید تا دعای شما را اجابت کنم.

انس بن مالک از پیغمبر اکرم (ص) روایت کرده فرمود: «هرگاه یکی از شما حاجتی دارد، باید از خدا بخواهد تا جایی که اگر بند نعلین یکی گسسته شود، باید در اصلاح آن به خدا استعانت بجوید» و فرمود: دعا عبادت است و آن‌هایی که از نیایش در پیشگاه خدا اعراض و سرکشی می‌کنند، به زودی با ذلت و خواری وارد دوزخ خواهند شد (بروجردی، ۱۳۶۶: ۱۴۰) و یا در آیاتی دیگر؛ قُلْ مَا يَعْجَبُ بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ؛ ای رسول ما به امت بگو که اگر دعای شما نبود، خدا به شما توجه و اعتنایی نداشت، ارزش انسان از دیدگاه خداوند در دعای او نهفته است (فرقان: ۷۷)؛ خلاصه این آیه تأکید به دعا نموده و خطاب به رسول خود می‌نماید که به اینها تذکر بده و بگو که اگر دعاء شما و استعانت شما نبود، پروردگار من به شما اعتنایی نمی‌نمود، چیزی که بنده را به خدا نزدیک

می‌گرداند، همان عبادت ذکر و دعا است که سبب مزیت انسان، نزد خدا می‌شود و به همین واسطه او را گرامی می‌دارد و مورد نظر لطف پروردگارش قرار می‌گیرد (اصفهانی ۱۳۶۰: ۲۲۱) و یا در آیه ای دیگر؛ وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ؛ و هنگامی که بندگان من از تو درباره من سؤال کنند، بگو من نزدیکم! (بقره: ۱۸۶) این آیه روی سخن خود را به پیامبر کرده، می‌گوید: هنگامی که بندگانم از تو درباره من سؤال می‌کنند، بگو نزدیکم، نزدیک‌تر از آنچه تصور کنید، نزدیک‌تر از شما به خودتان و من دعای دعاکننده را به هنگامی که مرا می‌خواند اجابت می‌کنم؛ بنابراین باید بندگان من دعوت مرا بپذیرند و به من ایمان آورند، باشد که راه خود را پیدا کنند و به مقصد برسند (مکارم شیرازی ۱۳۵۸: ۶۳۸)

نقش دعا در تربیت فرزندان

بی‌شک دعا و نیایش یک نوع عبادت و خضوع انسان در برابر خداوند تواناست و همچون عبادات دیگر، از اثر تربیتی فراوان برخوردار است؛ با دقت در آیات و روایات مربوط به آن، در می‌یابیم که دعا، انسان را به معرفت خداوند رهنمون می‌کند، دعا، سبب می‌شود تا بشر به نیازمندی‌های خویش پی برده و در برابر ذات پاک و بی‌همتای پروردگار متعال، خضوع کند، دعا، انسان را با نعمت‌های الهی آشنا ساخته و رابطه‌ای عمیق و استوار میان بنده و خالقش ایجاد می‌نماید. دعا به کمک انسان شتافته و در دستیابی به خواسته‌هایش، وی را مدد می‌کند. دعا، انسان را به مقامی می‌رساند که خویشتن را جز بنده خدا نمی‌بیند و غیر از فرمان او، اطاعت نمی‌کند، خلاصه دعا، خداشناسی، اعتماد به نفس، تقویت اراده و آرامش به انسان می‌بخشد و یأس و نومیدی را از او دور کرده و وی را فردی بلند همت، تلاشگر، هوشمند و امیدوار می‌سازد؛ از همین رو با اذعان به چنین مبانی والدین باید فرزندان را در چنین مسیری تربیت کنند؛ وقتی به فرزند بیاموزند برای استجاب دعا فارغ از زبان، باید جوارح هم در مسیر اجابت دعا قرار گیرد، یعنی باید از هر خطایی که باعث خلل در برآورده شدن دعا می‌شود، چشم پوشید، در اینجا فرزندان خود به خود به روشی اسلامی تربیت می‌شوند.

آثار تربیتی دعا

- الف. دعا سبب آرامش قلب و تسکین دهنده دل هاست؛ **أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ** (بقره: ۲۱۶)؛
- ب. دفع بلاهای دنیوی و معنوی؛ امام امیرالمؤمنین (علیه السلام) می فرماید: **«وَاذْفَعُوا أَمْوَاجَ الْبَلَاءِ بِالدَّعَاءِ»**؛ امواج بلا را با دعا از خود برانید؛
- پ. راه یابی به گنجینه ها و نعمت های الهی؛ امام امیرالمؤمنین (علیه السلام) می فرماید: **ثُمَّ جَعَلَ فِي يَدَيْكَ مَفَاتِيحَ خَزَائِنِهِ بِمَا أَذَّنَ لَكَ فِيهِ مِنْ مَسْأَلَتِهِ، فَمَتَى شِئْتَ اسْتَفْتَحْتَ بِالدَّعَاءِ أَبْوَابَ نِعْمَتِهِ**؛ سپس خداوند کلیدهای گنجینه های خود را در دست تو قرار داده که به تو اجازه دعا کردن داد، پس هرگاه اراده کردی می توانی با دعا، درهای نعمت خدا را بگشایی؛
- ث. دعا از مصادق روشن اعتماد به نفس، بی نیازی از غیر خدا و تقویت بینش یگانه پرستی است؛ دعا های شریف جوشن کبیر، عشرات و افتتاح، دارای چنین ویژگی هایی است؛
- ج. برخی از دعاها باعث تحکیم باور به نبوت، امامت، لزوم رهبری معصومین (علیهم السلام) و ایجاد امید در جامعه بشری است و مژده حکومت عدل و صلح و صفا را به جهانیان می دهد؛ دعای ندبه از چنین ویژگی و تأثیری برخوردار است؛
- د. دعا، حاکی از پشیمانی از نافرمانی ها و وسیله ابراز شرمندگی دعا کننده است؛ زیرا هر چه انسان با خدای خویش بیش تر انس و الفت گیرد و به او نزدیک شود، بیش تر می کوشد که به وظایف بندگی و پیروی از فرمان های او گردن نهد و رفتاری بر خلاف رضای او انجام ندهد؛ در نتیجه، دعا و کوشش و تلاش، دو بال برای پرواز انسان به سمت کمال و کامیابی دین و دنیا و این دو، هماهنگ و همدوش وسیله رسیدن انسان به تعالی و ترقی است؛ انسان با تلاش، بدون دعا و توجه به خدا به سرانجام مطلوب و سعادت بخش نخواهد رسید؛ چنانکه دعای شبانه روزی، بدون کار و کوشش، هرگز قدم به پیش نخواهد برد (عبداللهی ۱۳۸۵: ۴۱)

جمع بندی

یکی از نیازهای بنیادین انسان‌ها نیاز به ارتباط و اتصال به خدای متعال است. انسان‌ها تا زمانی به منشأ لایتناهی وصل نباشند آرامش و اطمینان قلبی در آنها حاصل نخواهد شد؛ انسان ذاتاً در درون خود نیاز به پناهگاه و کسی دارد که حرف‌های او را بشنود و مشکلات آنها را حل نماید؛ دعا و مناجات با خدا باعث می‌شود انسان خود را در دایره بی‌نهایت هستی، تنها، سرگردان و پوچ و بی‌هدف نبیند و با اطمینان و هدفمندی به زندگی ادامه دهد. یکی از اهرم‌های تربیتی تمام پیامبران برای جوامع انسانی دعا و ارتباط با خدا بوده است، چراکه انسان‌ها بدون در نظر گرفتن خدا مانند صخره‌های در کنار هم‌اند و اندک اعتباری ندارند؛ پیامبران در مسیر تکامل بشر و بازسازی ابعاد روان آدمیان می‌کوشیده‌اند این نکته را به آدمی تفهیم کنند که یکی از علل و اسباب موجود در عالم ودیعه الهی است و وابسته به ذات باری است، لذا عقل اقتضا می‌کند به قدرت محدود خود مطمئن و مفتون نشود و دست نیاز به درگاه باری تعالی برآرند؛ متأسفانه از روزگاری که دست تحریف به دامن دین رسید و جنبه‌هایی از آن اسیر ابهام قرار گرفت و دعا به عنوان برنامه تشریفاتی، فرمایشی و واسطه‌ای معرفی شد و چنین القا شد که انسان‌های معقول تنها با واسطه روحانیان می‌توانند با خدای خود رابطه برقرار نمایند. اسلام که برنامه جاوید سعادت انسان در همیشه تاریخ است، این اصل ساختگی را رد کرد و رابطه بی‌واسطه مخلوق و خالق را اعلام کرد؛ پس دعا فرصت سبز رویش جوانه‌های ایمان در قلب آدمی و علتی از علل و سببی از اسباب جلب فیض از مبدأ فیاض است؛ دعا موجب افزایش احساس آرامش، تقویت دل‌بستگی به خدا، بالا بردن احساس خود و رشد و تعالی می‌شود و منشأ اصلاح رفتار، خیررسانی، شفا بخشی، روشنایی دل و عامل پیدایش بصیرت است (اجیرلو ۱۳۹۱: ۶۸)؛ فارغ از محاسن گفته شده، دعا باعث می‌شود انسان در مسیر تربیت قرار گیرد و بتواند در ابتدا خود و در ادامه دیگران را به خوبی تربیت کند.

منابع

قرآن

- امیدی فرد، عبدالله، ۱۳۷۸، نقش دعا در زندگی اجتماعی، تهران: انتشارات میثم تمار.
- امین، سیده نصرت، ۱۳۶۰، تفسیر مخزن العرفان، قم: انتشارات نهضت زنان.
- برازش، علیرضا، ۱۳۷۴، قرآن صاعد، تهران: امیرکبیر.
- بروجردی، سیدمحمدابراهیم، ۱۳۶۰، تفسیر جامع، تهران: انتشارات صدر.
- مطهری، مرتضی، ۱۳۸۶، تعلیم و تربیت در اسلام، تهران: نشر فرهنگ اسلامی.
- مجلسی، محمدباقر، ۱۳۸۲، بحارالانوار، جلد ۹۳، تهران: نشر اسلامی.
- ملکی تبریزی، میرزا جواد، ۱۳۶۲، المراقبات، ترجمه تحریرچی، قم، انتشارات عروج.
- حسینی دشتی، سیدمصطفی، ۱۳۷۹، دائره المعارف جامع اسلامی، تهران: مؤسسه فرهنگی آرایه.
- کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۳۶۵، اصول کافی، تهران: انتشارات دار الکتاب اسلامی.
- مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۵۸، تفسیر نمونه، قم: انتشارات دار الکتاب اسلامی.
- عبداللهی عابد، صمد، ۱۳۸۵، شرایط و آثار تربیتی دعا در اسلام، مجله شمیم یاس، شماره ۴۱.
- بهارى اجیرلو، عزیزه، ۱۳۹۱، نقش تربیتی دعا، اردبیل: انتشارات ثامن الحجج.
- ابراهیمی، حفیظ الله، ۱۳۹۱، آثار تربیتی دعا و نیایش در قرآن کریم، سایت پژوهه.